

DINGĘS KNYGOS PASAULIS KAIP TYRIMAS, TEORIJA IR DIDAKTIKA

RIMVYDAS LAUŽIKAS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų institutas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, Vilnius, Lietuva
El. paštas: astro@moletai.omnitel.net

Prieš kelis mėnesius dovanų gavau knygą: „Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 m.“* Perskaičiau ją visą, nuo pradžios iki pabaigos, vienu prisėdimu. Skaitydamas autoriaus mintis apie knygą kaip „studijų ir įkvėpimo šaltinį“ prisiminiau J. Lotmaną, teigusį, kad viena svarbiausių teksto funkcijų, šalia informacijos saugojimo ir perdavimo, yra naujos informacijos kūrimas. Iš tikrųjų perskaityta knyga paskatino mintis, kurias toliau ir išdėstysiu.

Tyrimas. Galima teigti, kad „Vienuolynų bibliotekos...“ yra dar vienas veikalas, reabilituojantis LDK kultūrinius kodus. Lenkiu galvą prieš XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos tautinio atgimimo veikėjus, tačiau jų suformuota Lietuvos kultūros istorinės vertės samprata nubraukė kitataučių ir bajorų sukurtą Lietuvos kultūrą. Taip Lietuvos teatro istorija prasidėdavo nuo „Amerikos pirtyje“, tapybos – nuo M. K. Čiurlionio, o muzikos – nuo J. Naujalio. Todėl mes praradome Teodorą Grotusą, Chaimą Sutiną ir net Adomą Mickevičių, kuris pats teigė, kad Lietuva yra jo Tėvynė. Kažkada yra tekę girdėti, kad Lietuva neturi nė vieno Nobelio premijos laureato. Iš tiesų vienas kolega jų suskaičiavo bene šešis. Todėl ypač džiaugiuosi, kad „Vienuolynų bibliotekų“ autorius siekia ne atsiriboti, o kiek galima plačiau aprėpti daugiacyviliacinę Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštystės knygos ir bibliotekų istoriją. „Vienuolynų bibliotekose“ randa vietos ir rusė-niškoji tradicija, davusi mums metraščius bei pirmąją Lietuvoje išspausdintą knygą; ir lotyniškoji katalikybė, kurios erdvėje iškilo pirmieji Lietuvoje raštai – Mindaugo laišškai bei vienas žymiausių visų laikų Lietuvos poetų – M. K. Sarbievijus; ir protestantiškieji raštai – pirmoji lietuviška knyga, lietuviški katekizmai, biblijos, gramatikos. Pasirodo, katalikų vienuoliai pakankamai domėjosi šia, oficialiai jiems uždrausta raštijos dalimi.

* PACEVIČIUS, Arvydas. *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: dingęs knygų pasaulis*. Vilnius: Versus aureus, 2005. ISBN 9955-601-79-5. 311, [1] p. : iliustr., faks.; 25 cm.

Jėzuitai net kaupdavo uždraustųjų (taip pat reformatų) knygų rinkinius. 1773 m. Vilniaus universiteto bibliotekoje tokios knygos sudarė beveik 20 procentų fondo. Be to, jie buvo sukūrę šių savotiškų „spec. fondų“ naudojimo taisykles. O pamoksluose į šuns dienas dėdavo reformatus tik perskaitę ir išnagrinėję jų knygas. Kas dabar pasakys, kiek tos uždraustosios knygos turėjo įtakos XVIII–XIX a. Lietuvos katalikybei? Kartu autorius į Lietuvos istoriją sugražina ir bazilijonišką švietimo tradiciją. Juk įprasta: kai kalbame apie vienuolišką švietimą Lietuvoje, prisimename tik jezuitus ir pijorus. Knygoje sužinome, kad 1803 metais iš visų Lietuvos vidurinių mokyklų daugiausia mokinių buvo bazilijoniskose. Bazilijonai taip pat įkūrė ir pirmąją Lietuvoje viešąją skaityklą Supraslyje (dab. Baltarusija). Suprantama, dėl tematikos specifikos mes „Vienuolynų bibliotekose...“ nerasime žinių apie gausią Lietuvos sentikių raštiją ar musulmonų paliktus arabų kalba bet lotyniškomis raidėmis parašytus raštus, tačiau sąlytis su judėjiška civilizacija yra – savo verslumu garsėję žydai netruko įsitvirtinti Lietuvos spaustuvių rinkoje, tuo sukeldami savotišką sumaištį: ar žydo ir krikščionio spausdintos Biblijos yra lygiavertės?

Vienuolynų bibliotekų tema per mažai tyrinėta. Todėl knyga vertinga ne tik kaip uždangstanti pakankamai dideles Lietuvos istorijos „baltąsias dėmes“, bet ir kaip griau-nanti mitus, kurie nepagrįstai ir per daug ilgai buvo įsigalėję Bažnyčios ir vienuolynų istorijos srityje. Visada būdavo skaudu skaityti, kai XVIII a. pabaigos Lietuvos katalikų bažnyčia būdavo įvardijama kaip „išsikasusi sau duobę“, į kurią ją tik „lengvai stumtelėjo carų režimas“. Taip teigiantys autoriai pamiršta, kad kaip tik katalikiškoje aplinkoje (jėzuitų, pijorų mokyklose, universitete) ir katalikų dvasininkų dėka (mecenatystė) subrendo didžioji XVIII a. pabaigos Lietuvos politikos, mokslo, kultūros veikėjų karta (L. Gucevičius, M. Počobutas, J. Chreptavičius...) bei XIX a. pirmosios pusės žemaičiai bajorai, tiek nusipelnę lietuviškai kultūrai (L. Ivinskis, S. Daukantas, M. Valančius...). „Vienuolynų bibliotekos“ aiškiai parodo, kad XVIII a. pabaigos Katalikų bažnyčia jau buvo pasiekusi tokį ekonominį lygį, kad iš „paramos gavėjos“ virto „paramos teikėja“. Beje, kitas mitas, „apie rekcingą ir tamsuolišką vienuolynų bibliotekų pobūdį“ autoriaus taip pat sugriaunamas. Remdamasis išsamiaisiais šaltiniais – vienuolynų bibliotekų knygų inventoriais – autorius įrodo, kad vienuolynų knygų fondas apėmė daugybę gyvenimo sričių, iki Voltero ir alchemijos imtinai.

Žinoma, knygoje yra minčių, kurios, sakyčiau, nepakankamai akcentuotos. Galima teigti, kad bibliotekų rinkinius skirstant į skyrius XIX a. Lietuvos vienuolynuose buvo dar gyva viduramžių enciklopedijų klasifikavimo tradicija. Siūlyčiau Lietuvos vienuolynų bibliotekininkystę skirstyti į aiškiai akcentuotas kultūrines tradicijas: rusėniškoji (sunyko XVI–XVII a. – kontrreformacijos metu), lotyniškoji (sunyko XIX–XX a. tautinės valstybės kūrimo metu), lietuviškoji. Dauguma knygoje minimų XIX a. faktų gali būti puikiai

interpretuojami kaip lotyniškosios katalikybės tradicijos nykimo ir tautinių (lietuviškosios, lenkiškosios) tradicijų įsigalėjimo pavyzdžiai: tai ir K. Sirvydo trikalbio žodyno populiarumas, ir knygų klasifikacijų pasikeitimai (iš pradžių lietuviškos knygos suplakamos į krūvą su kitomis knygomis gyvosiomis užsienio kalbomis (prancūziškomis, vokiškomis); vėliau jau lietuviškos knygos išskiriamos atskirai). Nesutikčiau su autoriaus dažnokai vartojamu baltarusių terminu (kad ir XVII a. gyvenusio Simeono Polockiečio atžvilgiu).

Knygoje rasime ir įdomios faktologinės medžiagos. Nesu knygos istorijos specialistas, turbūt todėl nežinojau apie lietuviškų knygų „skriptoriumus“ vienuolynuose spaudos draudimo metais (XIX a. pabaigoje); nežinojau, kad M. Valančiaus brolis buvo taip pat kunigas, bernardinų vienuolis Žitomyre (dabar Baltarusija), nežinojau apie Angelo Daugirdo knygos *Apie logiką, matematiką ir fiziką* vertimą į žemaičių kalbą (ar tai nebus pirmasis lietuviškas gamtos ir tikslųjų mokslų vadovėlis?); nežinojau, kad toks XIX a. intelektualas kaip T. Čackis nesibodėjo vogti knygas iš vienuolynų bibliotekų; nežinojau, kad fizikos kabinetai buvo daugelyje XIX a. pirmosios pusės vienuolynų...

Kai kurie knygoje pateikiami faktai būtų įdomūs dabar vis labiau populiarėjančiai „kasdienybės istorijai“. Juk ar neįdomu, kad dar apie 1820 m. bernardinų provincijolai ir kita ordino vadovybė Kretingos vienuolyną vizituoti taikydavo vasarą ir užsibūdavo ten rekreaciniais tikslais, kasdien važiuodami į Palangą maudytis jūroje?

Kartu knygoje koncentruotai, bet išsamiai pateikiami labai platūs vienuolynų bibliotekų 1795–1864 m. kontekstai: vienuolynų istorijos, Lietuvos bibliotekininkystės istorijos, Lietuvos knygos istorijos – tai labai svarbu mažiau temą išmanančiam skaitytojui. Apskritai „Vienuolynų bibliotekų“ istoriografija yra geras įvadas į knygų istorijos pasaulį tiems, kurie jame būna tik reti svečiai.

Teorija. XX a. antroje pusėje tapo ypač ryškūs skirtingų mokslų ribų nykimo procesai. Mokslo aktualizacijos per atskirumą nuo kitų mokslų procesus keičia bendradarbiavimas. Vos prieš šimtmetį svarbiausias mokslininkų uždavinys buvo akcentuoti savo metodologijos, metodų ir terminijos atskirumą, pastariaisiais dešimtmečiais vis labiau stiprėja tarpdisciplininiai ryšiai. „Vienuolynų bibliotekos“ – reikšmingas žingsnis ir šia linkme. Komunikacijos ir informacijos mokslų metodų taikymas istoriniams tyrimams yra nauja ir perspektyvi tarpdisciplininis tyrimų kryptis. Kai kurie kiekybiniai informacijos ir komunikacijos mokslų metodai taip pat sukuria geras sąlygas taikyti statistinę analizę. Autorius knygoje pateikia net keletą vienuolynuose saugotų knygų duomenis apibendrinančių lentelių, kurios atrodo kaip puikios duomenų matricos statistiniam tyrimui. Žiūrint į jas taip ir norisi „prasukti“ kompiuteriu kokią nors koreliacinę analizę ar pabandyti klasterizuoti. Beje, skaičiuodamas vienuolynų bibliotekų rinkinių dydį autorius pats naudoja aprašomosios statistikos metodus, iš kurių bene įdomiausias yra vadinamasis nupjautųjų

vidurkių metodus. Tokiu būdu autorius sukuria savitą ir bene tiksliausią metodiką, kaip apskaičiuoti istorinių bibliotekų dydžius pagal netiesioginius šaltinius. A. Pacevičius pateikia ir savitą istorinės vienuolyno bibliotekos kaip atvejo analizės metodiką.

Tarpdiscipliniškumo prasme kai kurie autoriaus teiginiai kelia dar įdomesnių sąsajų. Juk kaip gali neprisiminti menotyrinės hipotezės apie stačiatikiams būdingas kokošnikines arkas Vilniaus Šv. Onos bažnyčios architektūroje ir apie šią bažnyčią kaip Rytų ir Vakarų krikščioniškųjų tradicijų suartėjimo LDK simbolių, kai „Vienuolynų bibliotekose“ perskaitai apie stačiatikę Jeleną, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro žmoną, gyvenusią Šv. Onos bažnyčios statybos metais, lankiusią pastatytą Šv. Onos bažnyčią ir laikiusią savo biblioteką bernardinų vienuolyne?

Didaktika. Įdomūs autoriaus pasamprotavimai apie bibliotekininko specialybės prestižą, kuris jo tiriamuoju laikotarpiu buvęs gerokai didesnis nei šiais laikais, nors bibliotekų finansavimas buvęs panašus. Štai Vilniaus pijorai 1828 m. bibliotekai skyrė sumą pinigų, už kurią buvo galima įsigyti 30–50 naujų knygų (neka daugiau ir šiais laikais gauna kaimų bibliotekos). Verta pažymėti, kad tais laikais knygos buvusios gerokai brangesnės. XIX a. pirmajame ketvirtyje vadovėliai kainavo po 7–90 kapeikų, knygos – po 1–14 rublių. Palyginimui galima pasakyti, kad tuo pat metu Vilniaus regione statinė (492 litrų talpos) rugių kainavo 5 rublius; vežimas šieno – 50 kapeikų, o valstiečio sodyba, nelygu kokia pastatų būklė – 9–31 rublį. Algos dvaro ekonomas gaudavo 20 rublių, kerdžius – 6 rublius, bažnyčios vargonininkas – 15 rublių per metus, o nediduko provincijos vienuolyno (Pašaminės basųjų karmelitų) pajamos sudarė 196 rublius per metus.

Jei parašytas žodis tikrai turi galią, belieka tikėtis, kad „Vienuolynų bibliotekų“ pasirodymas paskatins tuos, kurie dabar turi tikrųjų vienuolynų bibliotekų likučių, surinkti juos, aprašyti ir atsakingiau saugoti. Juk kas galėtų pasakyti, kiek XVII–XIX a. knygų, rankraščių dabar nyksta drėgnose ir šaltose Lietuvos bažnyčių zakrastijų palėpėse? Beje, pasirodo, knygų laikymas zakrastijos palėpėje yra ne jaunesnė kaip XVIII a. pabaigos tradicija. Šiais laikais tai labai aktuali problema. Bažnytiniai archyvai ir bibliotekos dažniausiai yra neinventorinti ir laikomi siaubingomis mikroklimato sąlygomis. Kiek galima suprasti iš autoriaus knygos, kai kuriose parapijose situacija menkai pasikeitusi nuo kokių 1819 metų.

Tai tiek apie „Vienuolynų bibliotekas“. Lieka neaptarti formalieji dalykai: knygos sandara, visumos ir dalių santykis, knygos apipavidalinimas ir spausdinimas... Čia prisiminsiu A. Solženycyną, tiksliau, kaip pirmą kartą perskaičiau jo „Gulago archipelagą“, dalimis išspausdintą žurnale „Новый мир“. Tuomet net nepagalvojau, kad, panirus į turinį, dar gali būti svarbu knygos architektonika ir tipografika...

Įteikta 2006 m. kovo mėn.